

Semantički holizam i dekonstrukcija referencijalnosti: Derrida u analitičkom kontekstu

MATKO SORIĆ

Ilije Smiljanića 2, 23 000 Zadar, Hrvatska
soric.matko@gmail.com

IZVORNI ZNANSTVENI RAD / PRIMLJENO: 19–02–11 PRIHVAĆENO: 27–05–11

SAŽETAK: Postmodernistička teorija značenja, artikulirana u filozofiji jezika Jacquesa Derride, počiva na semantičkom holizmu i kritici referencijalne teorije značenja. Slijedeći zahtjev Richarda Rortyja o nadilaženju razlika između analitičke, pragmatističke i kontinentalne paradigme, moguće je pronaći identične stavove i slične argumente u analitičkoj filozofiji jezika, kod autora kao što su Frege, Wittgenstein, Austin, Searle, Quine, Davidson i Dummett. Jezični zaokret ovih autora rezultira kritikom epistemološkog realizma i zagovaranjem epistemološkog antirealizma ili konstruktivizma, koji je podložan empirijskoj provjeri, prvenstveno analizom uloge metafore u spoznaji. Usprkos razlici u pristupu i stilu izlaganja, postmodernistička teorija značenja uvelike je kompatibilna s krucijalnim mjestima analitičke filozofije jezika.

KLJUČNE RIJEČI: Antirealizam, Derrida, jezični zaokret, metafora, referencijalna teorija značenja, semantički holizam.

Uvod

Ako prihvatimo pojednostavljujuću naraciju o linearnom razvoju filozofije od antičke i srednjovjekovne paradigme, kojima dominira metafizika, preko novovjekovne paradigme fokusirane na epistemološku problematiku, do suvremene filozofije obilježene filozofijom jezika (Devitt i Sterelny 2002: 3), tada valja istaknuti dvije ličnosti. To su Gottlob Frege kao inicijator posljednjeg epistemološkog loma u analitičkoj tradiciji¹ i Friedrich Nietzsche² kao njegov pandan u kontinentalnoj struji suvremene

¹ Jones i Fogelin (1997: 139–168), Dummett (1973: 665–684; 1996), Soames (2010: 7–20).

² Solomon (2003: 90–111), Kearney (2005).

filozofije. Richard Rorty (1979; 1991), za razliku od većine autora anglosaksonskog područja, Nietzscheu i sljedbenicima njegove misli u sklopu francuskog poststrukturalizma priznaje jednak značaj za *jezični zaokret* pri konstituiranju filozofije jezika kao i autorima strogo analitičke i pragmatističke orijentacije. Prihvaćajući Rortyjevu fuziju analitičke i kontinentalne dimenzije u objašnjenju geneze i razvoja filozofije jezika, ovaj članak nastoji protumačiti i povezati probleme semantičkog holizma, jezičnog zaokreta, kritike referencijalnosti i epistemološkog konstruktivizma, postavljene od strane Fregea, Nietzschea i njihovih sljedbenika, u kontekstu postmodernizma kao stabilne, osebnjane i autonomne filozofske paradigme (Sorić 2010: 298–310). Poseban naglasak stavljen je na teoriju značenja Jacquesa Derrida kao paradigmatičkog predstavnika postmodernizma, pod direktnim utjecajem Nietzschea³ i Heideggera.⁴

Zašto je baš *filozofija jezika* centralna disciplina filozofije obilježene jezičnim zaokretom? Preusmjeravanje pažnje sa spoznajnih mogućnosti čovjeka na njegove jezične mogućnosti može se objasniti prethodnom promjenom kanoniziranog toka filozofije. Isto kao što, primjerice, Descartes (1951) i Kant (1984) sumnjaju u opravdanost metafizičkog filozofiranja o svijetu bez pouzdanog definiranja čovjekovih granica spoznaje, tako postmodernistička filozofija sumnja u mogućnost valjanog opisa vanjskog svijeta i čovjekovih spoznajnih mogućnosti bez preispitivanja jezika kao primarnog medija filozofije. *Prote philosophia* postaje filozofija jezika.

Optužbe za opskurantizam upućene postmodernističkoj filozofiji ne mogu se zaobići, pa tako ni njihov najeklatantniji oblik u aferi Sokal (2002). To ipak ne znači da je postmodernizam bezvrijedna teorija. Njezin stil je svakako problematičan, što je i sam Michel Foucault predbacio Jacquesu Derrida kao “teror opskurantizma” (*obscurantisme terroriste*). Zbog toga, prvi zadatak u procjeni postavki postmodernizma čini detaljna eksplikacija i nedvosmisleno tumačenje. Ovaj članak ne otvara pitanje *istinitosti* ili *plauzibilnosti* postmodernističkog modela jezika, što bi zahtijevalo puno više prostora. On nastoji istaknuti njegove dvije presudne točke: semantički holizam i kritiku referencijalne teorije značenja. Sljedeći ideju Richarda Rortyja o “razgovoru čovječanstva” (1979: 389–394), ideju o transverzalnosti filozofijskih tema kroz prostorno i vremenski odcijepljene paradigme, upravo te postavke možemo pronaći u analitičkoj filozofiji, primjerice kod Ludwiga Wittgensteina, Donalda Davidsona i Willarda Quinea. Razlog ovih mjesta konvergencije možda leži u identi-

³ Derrida (1982: 17–18, 109–137, 207–272, 273–306) prema Bradley (2008: 39), Harr (1992), Berezdivin (1989).

⁴ Bradley (2008: 20), Rapaport (1989), Derrida (1987), Dreyfus (1991: 9).

nim izvorima analitičke i kontinentalne filozofije jezika (Rockmore 2004; 2005). Vjerojatno je njihov odnos najbolje opisao Richard Rorty, tvrdnjom kako Quine i Davidson uspijevaju jasno izreći ono što je kontinentalna filozofija, a prvenstveno postmodernizam, skrivala iza nepotrebne ezoteričnosti (Fuller 2008: 130).

S obzirom na brojne sličnosti teorije značenja Jacquesa Derride, ukorijenjenog u fenomenološko-kontinentalnu tradiciju, s antirealističkom i konstruktivističkom strujom analitičke filozofije (kasni Wittgenstein, Quine, Austin, Searle, Whorf, Davidson, Dummett, Kuhn, Feyerabend, kasni Putnam),⁵ ovaj članak kombinira njihove stavove i argumentaciju kako bi izložio epistemološke implikacije jezičnog zaokreta. To, dakako, ne znači da su spomenuti analitički autori postmodernisti. Međutim, brojne sličnosti postoje. Ne vrši li analitička filozofija svojevršno ukidanje filozofije svodeći je na znanost? Postoji li u tom smislu razlika, osim dakako stilska ili metaforička, s postmodernističkim nagovještajem “smrti filozofije”? Nadalje, Derrida dekonstruira logocentrističku metafiziku na isti način na koji to rade pripadnici Bečkoga kruga – redukcijom metafizičkih antinomija na unutrašnje mehanizme jezične produkcije značenja: “Logički pozitivisti smatrali su da su filozofski problemi uglavnom ili čak sasvim, *pseudoproblemi* do kojih je došlo nepažljivom upotrebom jezika; da se jezik koristio pažljivo, oni ne bi nastali” (Berčić 2002: 33). Ludwig Wittgenstein (1998), primjerice, demistificira filozofske probleme kao jezične anomalije (Quine 1999: 284). Bez obzira na razlike u motivima, stilu i organizaciji, postmodernistički interes za jezik jednakog je intenziteta i obujma kao i interes analitičkih antirealista.⁶ Semantički holizam i osporavanje referencijalnosti dva su mjesta konvergencije ovih pravaca filozofije.

Terminologijom antičke filozofije, dvadesetostoljetna filozofija jezika fokusirana je na *neapofantičke* iskaze ili rečenice. Najčešće određenje suda jest prema kriteriju istinitosne bivalencije: “Sud bismo mogli nazvati sintetičko-dihajreتيčkim jedinstvom misli, misaonom tvorevinom koja podliježe alternativni ‘istinito ili lažno’” (Grgić 1993: 59). Međutim, Aristotel ipak dozvoljava mogućnost izricanja sudova koji nemaju istinitosnu vrijednost: “Kao što u duši ponekad misao nije ni istinita ni lažna, a ponekad joj [tj. misli] nužno već pripada jedno od toga dvojega, tako je i u

⁵ Rorty (1979: 7), Braver (2007: 5).

⁶ Vrlo je indikativan Wittgensteinov stav o filozofiji kao “borbi” protiv zloupotrebe jezika: “Filozofija je, kako mi upotrebljavamo tu riječ, borba protiv očaravanja koje na nas vrše oblici izražavanja” (2009: 27). Postmodernistički stav je da se mi nikada ne možemo izboriti za savršeno korištenje jezika; jedini izbor jest onaj između više i manje neopravdane upotrebe jezika, koji će kao takav uvijek ostati problematičan.

izričaju” (Aristotel 1989: 3). Naziv za sudove koji su ili istiniti ili neistiniti jest “apofantički sudovi”: “...sud je apofantički ako ga shvaćamo kao sud koji se odnosi na postojanje i nepostojanje činjenica, a ne na nešto drugo” (Grgić 1993: 67). Neapofantički sudovi, s druge strane, sačinjavaju dio jezika, ali im Aristotel ne pridaje pretjerano pažnje; prema njegovom mišljenju, filozofija i logika trebaju se ograničiti na apofantičke sudove (Mišćević 1981: 98). Razlog trajnosti upravo ovakve interpretacije možda leži u jednom dijelu *Metafizike*, gdje stoji:

Isto tako ne može između protuslovlja biti ničega srednjeg, nego je nužno ili potvrđivati ili nijekati *jedno*, pa od bilo čega. A to je umah jasno odredimo li što je istinito i što je lažno. Jer reći da biće nije ili da nebiće jest, lažno je; a reći da biće jest i nebiće nije, istinito je, tako te onaj tko govori kako štogod biva ili ne biva, ili će reći ono što je istinito ili pak ono što je lažno. Ali niti se kaže kako biće ne biva, niti pak kako nebiće biva (Aristotel 2001: 1011b23–29).

Vrlo je lako ovaj ulomak iz *Metafizike* protumačiti kao kompletan opis jezika, prema kojem bi svi iskazi trebali biti isključivo istiniti ili isključivo lažni. S druge strane, Derrida pokazuje kako referencijalne teorije značenja, preispitane u svjetlu epistemologije i ontologije, kod autora kao što su Platon, Aristotel, Hegel i Husserl, dekonstruiraju same sebe. Iz tog procesa pomnog čitanja i ukazivanja na unutrašnja proturječja spomenutih autora moguće je rekonstruirati Derridino shvaćanje jezika i ocrtati svojstva postmodernističke teorije značenja.

Jezični zaokret dvadesetostoljetne filozofije reducira tradicionalne filozofske probleme na jezične probleme, “Jezični obrat dominirao je angloameričkom filozofijom u dvadesetom stoljeću [...]. Prema tome pokretu, ukratko, filozofi trebaju svim problemima prići koncentrirajući se na jezik” (Devitt i Sterelny 2002: 310). Prema Richardu Rortyju, čiji je zbornik tekstova iz 1967. godine popularizirao sintagmu “jezični zaokret” ili “jezični obrat”, to znači da se bez valjanog razumijevanja jezika ne može razviti niti jedna druga filozofska disciplina, odnosno da centralna grana filozofije postaje filozofija jezika: “Pod ‘filozofijom jezika’ mislim na perspektivu prema kojoj se filozofski problemi mogu riješiti (ili odbaciti) ili promjenom jezika ili boljim razumijevanjem jezika koji se trenutno koristi” (Rorty 1992: 3). Prema tome, svodenje filozofskih aporija u sklopu metafizike na filozofiju jezika i pogrešnu upotrebu jezika omogućeno je jezičnim zaokretom ili jezičnim obratom (Devitt i Sterelny 2002: 264), a filozofija jezika postaje dominantna disciplina (Mišćević 1981: 13–14). Ako su filozofski problemi nastali pogrešnom upotrebom jezika, razumijevanje jezika može rezultirati razrješenjem tih istih problema (Katz 1974). Nesumnjivo, svoj doprinos jezičnom zaokretu dala je i postmodernistička filozofija, prvenstveno u radu svojeg najreprezentativ-

nijeg predstavnika, Jacquesa Derride.⁷ Budući da jezični zaokret podjednako prožima kontinentalnu, analitičku i pragmatističku⁸ misao (Deetz 2003), postavlja se pitanje postoje li konkretne sličnosti i identični stavovi između ovih paradigmi, često predstavljenih u apsolutno isključujućem svjetlu. Ovaj članak nastoji locirati njihova mjesta konvergencije u semantičkom holizmu, kritici referencijalne teorije značenja i prihvatanju epistemološkog antirealizma, s jednom bitnom razlikom: Derridin je pristup *povijesnofilozofijski*, dok je filozofija jezika analitičkih autora organizirana prvenstveno *problematski*.

1. Jezik i stvarnost – osporavanje referencijalizma

Prvo svojstvo postmodernističkog modela jezika jest *osporavanje reprezentacionalizma*, odnosno *referencijalizma*. To ne znači da jezik nema apsolutno nikakve veze sa vanjskim svijetom, nego da se njegove funkcije *ne iscrpljuju* u opisu stvarnosti. Ako poistovjetimo Aristotelove apofantičke sudove sa cjelokupnom jezičnom praksom, tada bismo trebali pristati uz takvo shvaćanje jezika. Međutim, jezik nije isključivo odraz stvarnosti, njegove rečenice ne mogu se objasniti kao jednostavno atomarno referiranje, a mentalne predodžbe nisu direktna reprezentacija ili vjerodostojni duplikat realnog objekta u zbilji.

Prema referencijalizmu, riječi su nazivi predmeta.⁹ Riječ “Napoleon” denotira francuskog vladara u periodu između 18. i 19. stoljeća, imenica “mačka” jednu vrstu domaćih životinja, glagol “hodati” radnju kretanja nogama, pridjev “smrtonosan” svojstvo otrovnih supstancija, itd. No, sastoji li se jezik isključivo od referirajućih termina? Ludwig Wittgenstein u *Filozofijskim istraživanjima* tvrdi suprotno, “Voda! Dalje! Au! Upomoć! Lijepo! Ne! Jesi li još sklon ove riječi nazivati ‘nazivima predmeta’?” (1998: 13). Imenovanje je samo jedan dio jezične aktivnosti (Macan 1996: 69–76). Ono što Wittgenstein osporava kao augustinizam filozofije jezika, Derrida vidi u logocentrizmu (Truong Rootham 1996: 44), ali u oba slučaja je u pitanju kritika referencijalne teorije značenja (Truong Rootham 1996: 32), koju Quine naziva “mitom muzeja” (Quine 1969: 27–30; 1987b: 130–131). Razlog kritike leži u jednostavnoj činjenici što se velik dio jezične prakse ne može objasniti isključivo kao opis vanjskog svijeta: “Prigovor referencijskoj teoriji značenja jest da postoje izrazi koji nemaju referenciju, a ipak imaju značenje...” (Berčić 2002: 169–170). Martin Heidegger ide korak dalje, pa čak niječe egzistenciju mentalnog

⁷ Bradley (2008: 51–52), Glendinning (2004), Glendinning (2007: 190–202).

⁸ Derrida to priznaje, te kuje kovanicu *pragmatologija* kako bi istaknuo sličnosti vlastite filozofije i Rortyjevog pragmatizma (Derrida 1996).

⁹ Lycan (2008: 3), Martin (2010: 433–434), Sullivan (2010: 637–644).

stanja koje bi se moglo vjerodostojno artikulirati kroz jezik: “Predodžba o jeziku kao nekom izvanjštenju najuobičajenija je. Ona već predmnijeva predodžbu nečeg unutarnjeg, koje se iz-kazuje” (2009: 12). Za postmodernističku filozofiju, ni vanjska zbilja niti unutrašnja mentalna stanja nisu jednostavno duplicirani u jeziku. Na početku utjecajne studije *How to Do Things With Words* John Austin, u namjeri da oslobodi predmet lingvistike binarnosti istinito/lažno, tvrdi kako su neapofantički iskazi “prazni”: “Filozofi su predugo pretpostavljali kako ‘iskaz’ može samo ‘opisivati’ neko stanje stvari, ili ‘izreći neku istinu’ koja može biti isključivo ili istinita ili lažna” (1965: 1), odnosno: “Nije li izjava koja se odnosi na nešto što ne postoji prvenstveno prazna, a ne lažna?” (1965: 20). Iskazi ne moraju biti odraz ni vanjske stvarnosti ni unutrašnje intencije. Navedimo nekoliko primjera “praznih” rečenica:

- (1) “Obećajem da ću sutra otići.”
- (2) “Kakve je boje tvoj auto?”
- (3) “Jučer sam čitao novine.”
- (4) “Superman je snažan.”
- (5) “Upali svjetlo!”
- (6) “Dobro jutro.”
- (7) “Hodam po kiši.”
- (8) “Atomi tvore stol.”
- (9) “Baš ti hvala.”
- (10) “Da imam tu knjigu, pročitao bih je.”

Rečenica (1) u kontekstu teorije govornih činova predstavlja ilokucijski iskaz; oni ne referiraju na zbiljski predmet i nije ih moguće verifikacijom svrstati u istinite ili lažne iskaze. Rečenica (2) je jednostavna upitna rečenica, koja kao takva nema istinitosnu vrijednost, a zbog indeksala “tvoj” nema precizno značenje bez poznavanja situacije izricanja. Rečenica (3) problematična je zato što se odnosi na prošlost, odnosno na stanje koje u trenutku izricanja ne postoji.¹⁰ Sve rečenice u futuru pate od identičnog problema. Rečenica (4) ilustrira iskaze fikcijskog diskursa. Kako uopće možemo razumjeti takve rečenice i, što je važnije, kako im zanjekati istinitost? Rečenica (5) je rečenica u glagolskom načinu imperativa. I dok su rečenice u indikativu ili izjavnom načinu načelno podložne verifikaciji, one u imperativu, kondicionalu ili optativu to nisu. Rečenica (6) stoji kao fraza pozdrava; ne samo da ju je nemoguće doslovno shvatiti kao

¹⁰ Semantička pretpostavka o ontološkoj zbiljnosti iskaza nalaže da meta referencijalnog iskaza mora postojati u trenutku izricanja. Prema tom pravilu, koje John Searle naziva aksiomom egzistencije (1976: 77), deskriptivni iskazi u perfektu i futuru automatizmom spadaju u neistinite rečenice.

opis realnog stanja, nego ju je nemoguće shvatiti i kao opis unutrašnje intencije ili želje, s obzirom na to da se prakticira automatski i neosviješteno. Rečenica (7) ima značenje koje nije svodljivo na njezine elemente, prvenstveno zbog prijedloga *po*; lokativ riječi “kiša” otkriva da je u pitanju određenje mjesta, ali ne u doslovnom značenju kao *iznad* ili *ponad*. Postoji li atomarna referencija kada su u pitanju prijedlozi, veznici ili čestice? Nosi li rečenica (8) neopravdani višak značenja, pripisujući atomima muški rod i radnju “tvorbe”? Ulazi li, i kada, gramatički rod u referenciju? Zašto je gramatički rod važan za riječ “mačak”, ali ne i za “atom”? Rečenica (9) ilustrira ironiju, unutarjezičnu pojavu bez referencije. Rečenica (10) je tipičan kontrafaktički kondicional; ne možemo nikako biti sigurni da bi govornik doista pročitao knjigu kada bi je posjedovao.

To su samo neki od mnoštva nereferecijalnih, neapofantičkih tipova rečenica koje referencijalna teorija značenja nije u stanju objasniti, premda upravo takve rečenice dominiraju jezičnom praksom. Donald Davidson sažeto navodi problematične tipove riječi i rečenica:

[...] ne znamo logički oblik protučinjeničnih ili konjuktivnih rečenica, niti rečenica o vjerojatnostima i o uzročnim vezama; nemamo nikakvu predodžbu o tome kakva je logička uloga priloga, kao i atributivnih pridjeva; nemamo nikakvu teoriju o terminima za mase kao što su “vatra”, “voda” i “snijeg”, ni o rečenicama koje govore o vjerovanju, zamjedbi i namjeri, ni o glagolima činjenja koji uključuju svrhu. [...] I konačno, postoje rečenice koje izgleda da uopće nemaju neku istinosnu vrijednost: imperativne, optativne, upitne i mnoge druge. Obuhvatna teorija značenja za neki prirodni jezik mora s uspjehom savladati svaki od tih problema. (1987: 101)

Postmodernistička teorija značenja stoji na tragu Davidsonovog programa, te nudi određena objašnjenja upravo takvih jezičnih praksi.¹¹

Međutim, čak i naizgled striktno denotacijski iskazi zahtijevaju odgovarajući kontekst i sa sobom nose dodatno značenje. Iskaz “Svaki trokut ima tri kuta” smislen je u kontekstu ovog članka ili na uvodnom satu geometrije, no bio bi besmislen u restoranu, kao odgovor na pitanje konobara “Što želite naručiti?”. Referencijalna teorija značenja, isključivanjem društvenih uvjeta i konteksta izricanja, ne može objasniti niti isključivo denotacijske iskaze s naizgled nedvosmislenom referencijom.¹²

¹¹ Usporedi članak Samuela Wheelera (2005), gdje se povlače detaljnije paralele između Davidsona i Derride.

¹² Derrida ne priznaje koncept *konteksta* koji bi se mogao nedvosmisleno, precizno i cjelovito fiksirati (1982: 310), i time odrediti značenje, referenciju ili riječ. On odbacuje Austinovu ideju “totalnog konteksta”, i time negira mogućnosti jedine i vječne interpretacije. Međutim, izgleda da osobna imena imaju specifičan status (Derrida 1995; Peternai Andrić 2009) i najbliža su idealnom tipu Kripkeovog “krutog označitelja” (Kripke 1997: 57).

Čak i kada bi jezik bio sastavljen isključivo od deskriptivnih ili indikativnih rečenica, podložnih preciznoj verifikaciji, tada bi nastupio problem realne provjere. Zbog svojih fizičkih ograničenja i društvene situiranosti, svaki pojedinac uvijek i nužno barata s neprovjerenim informacijama. Provjera zahtijeva ulaganje resursa i vremena, što znači da pojedinac mora *pretpostaviti* istinitost nekih iskaza, i to ne samo u svakodnevnom govoru, već i u samoj znanosti.

Referencijalizam počiva na metafizičkoj pretpostavci o dualnosti vanjske zbilje i mentalnih reprezentacija. Michael Loux operacionalizira epistemološke aspekte takve metafizičke distinkcije na tri elementa, pri čemu je istina određena kao *korespondencija* između mentalne reprezentacije i vanjskog svijeta:

Tradicionalno se gledište dakle razvija u paket zamisli. Imamo zamisao da su naša vjerovanja, ili iskazi, reprezentacijski: svako tvrdi da od uma nezavisan svijet jest na neki način i, stoga, svako je istinito ili neistinito; zamisao da je istinitost vjerovanja ili iskaza stvar njegove korespondencije sa svijetom nezavisnim od uma; i konačno, zamisao da je korespondencija takva da bi njezino opstojanje moglo transcendirati naše najbolje napore usmjerene na njezino otkrivanje. (2010: 294)

Martin Heidegger, kao sljedbenik Nietzscheove filozofije i preteča postmodernizma, odbacuje navedeno razlikovanje misli i svijeta,¹³ a time i istinu kao korespondenciju misli ili iskaza i svijeta: “‘Istina’ nije svojstvo ispravnog stava, koji ljudski ‘subjekt’ iskazuje o nekom ‘objektu’ i onda negdje, ne zna se u kojem području, ‘važi’, nego je istina otkrivanje bića, po kojem otkrivanju bivstvuje otvorenost” (1996: 140). Dualnost zbilje i reprezentacije, radikalno shvaćena upravo kao različitost, onemogućuje njihovo slaganje, preklapanje ili usporedbu: “...kako spoznavanje, koje je po svome bitku ‘unutra’, u subjektu, istupa van, iz svoje ‘unutrašnje sfere’ u neku ‘drugu, vanjsku sferu’, u svijet?” (2000: 182). Da bi korespondencija bila moguća, potreban je zajednički medij, no takav medij podriiva samu ideju dualnog modela bitka sastavljenog od vanjskih fizičkih objekata i unutrašnjih mentalnih reprezentacija. Ontološke implikacije referencijalizma su kontradiktorne, zbog čega ga je potrebno ili korigirati, ili u potpunosti napustiti. Jacques Derrida dolazi do ovog zaključka promišljajući koncept *mimesis*. Premda mu je više stalo do dekonstrukcije binarnih opozicija, a manje do eksplicitnog zauzimanja stava prema konkretnim, etabliranim temama kanonizirane i institucionalizirane filozofije, Derrida otvara problem jezične reprezentacije i spoznaje preko koncepta *mimesis*. Platonistički model *mimesis* (mimetologizam), koji

¹³ Dreyfus (1991: 73–74, 265–267), Mulhall (1996: 94–104). Sličan stav zauzima i Donald Davidson svojim “nepravilnim monizmom” (*anomalous monism*) (2006: 110).

Derrida decidirano odbacuje, kompatibilan je s referencijalnom teorijom značenja i realističkom epistemologijom. Taj motiv ontološkog *mimesisa* ostao je prisutan kroz čitavu povijest zapadne filozofije, tvrdi Derrida, upravo kao uvjerenje u mogućnost duplicirajućeg, imitacijskog diskursa o *logosu* (Derrida 1981: 191) ili drugačije rečeno, u referencijalnu teoriju značenja. Platonovo objašnjenje spoznaje i jezika kroz “mimetičke tehnike” slikanja i pisanja (ibid. 137) Derrida predstavlja samo neopravdanu *metaforu*, čije pomnije promišljanje otkriva protuslovlja: “Nestanak istine kao prisutnosti, povlačenje prisutnog izvora prisutnosti, uvjet je za svaku (manifestaciju) istine. Neistina je istina. Odsutnost je prisutnost. Differance, nestanak svake izvorne prisutnosti, je *istovremeno* uvjet mogućnosti i uvjet nemogućnosti istine” (ibid. 168). Da bi referencijalna teorija značenja funkcionirala, kao i korespondencijska teorija istine, realan predmet referencije, referent, nužno mora biti odsutan, iako je upravo on i uzrok i svrha značenja.

Postmodernizam možemo shvatiti kao sistematizaciju poststrukturalizma, a poststrukturalizam pak kao ambivalentnu reakciju na strukturalizam (Sorić 2010: 298–310, 394–401). U tom smislu, zahtjev strukturalista Romana Jakobsona za analizom *svih* aspekata jezične aktivnosti prisutan je i u postmodernističkom modelu jezika: “Jezik se mora istraživati u svoj raznolikosti njegovih funkcija” (2008: 109). Deskripcija vanjske stvarnosti samo je jedna od funkcija jezika, što znači da referencijalizam zanemaruje najveći dio jezične prakse. Postmodernistički model jezika treba integrirati objašnjenja svih aspekata jezika.

Kada Quine razlikuje opažajne i neopažajne prigodne rečenice, on naglašava onu nereferecijalnu stranu jezika čija se značenja ne mogu reducirati na sirovi, vanjski osjetilni stimulus: “Izraz ‘neženja’ učimo tako da učimo odgovarajuće uzajamne povezanosti riječi, dok izraz ‘novčić od 5 centa s Indijancem’ učimo izravno povezujući izraz s oglednim primjercima” (Quine 1999: 61). Obje vrste riječi, a posljedično i rečenica, postoje u jeziku, što znači da bi ih kompletna teorija jezika i značenja trebala biti u stanju objasniti. Ono što ide u prilog postmodernističkom modelu jezika jest Quineova teza kako najveći dio jezika čine teorijske, a ne opažajne rečenice (Quine 1969: 81). Funkcija *značenja* zauzima puno veći dio jezika nego funkcija *referiranja*, koja se javlja samo na periferiji fleksibilne “mreže vjerovanja”.

Svaka referencija, dakle veza ili odnos simbola i predmeta, ovisi o cjelokupnoj mreži značenja, a ne isključivo o singularnoj referenciji. Semantički atomizam kao element referencijalne teorije značenja također predstavlja predmet postmodernističke kritike. Protiv njega je nastupao i Gottlob Frege: “Frege je bio prvi moderni logičar koji je utvrdio da riječ ima značenje samo u kontekstu veće cjeline” (Mišćević 1981: 28).

Razlikujući smisao i referenciju (značenje),¹⁴ te dajući primat smislu nad referencijom (Searle 1976: 92), Frege osporava semantički atomizam i inaugurira holističko, strukturalno ili relacijsko shvaćanje jezika, kakvo strukturalizam Ferdinanda de Saussurea (2000) radikalizira do krajnjih implikacija.¹⁵ Fregeovo *načelo konteksta*, prema kojem referencija riječi postoji samo u kontekstu rečenice, prihvaća i John Searle (1976: 25). Sličan model pronalazimo u filozofiji znanosti Paula Feyerabenda: "...značenje svakog pojma kojeg koristimo ovisi o teoretskom kontekstu u kojem se koristi" (1999: 97). Tvrdnja kako izvjesna riječ *referira* na zbiljski predmet možda nije u tom slučaju primjerena; budući da različiti jezici, odnosno različiti sustavi značenja, pristupaju jedinstvenoj stvarnosti, možda je ispravnije reći kako zbilja kao agregat objekata i procesa referira na mnoštvo sustava simbolizacije, i to uvijek na drugačiji način. Prema tome, referencija nije jednostavan, jednosmjernan i simetričan odnos. Svaka referencija, a postmodernistički model jezika ju ne odbacuje kategorički, počiva na širem kontekstu značenja, zbog čega Derrida tvrdi: "Ne postoji jednostavno referiranje" (1992: 157). Isto kao što Frege daje primat smislu nad referencijom, a Rudolf Carnap intenziji nad ekstenzijom, postmodernistički model jezika daje primat sustavu simbolizacije (jeziku) nad elementarnim odnosima atomarne referencije.¹⁶ Derrida konceptom *différance* opisuje upravo tu internu mrežu odnosa u jeziku koja omogućuje svaku referenciju spram vanjske stvarnosti (Sorić 2010: 70–75). *Différance* je ono što oblikuje i "konstituirá" jezik (Derrida 1982: 12). Budući da svaka atomarna referencija počiva na kompleksnoj i fleksibilnoj mreži odnosa s drugim riječima, precizno značenje pojedine riječi nije moguće odrediti bez cjelokupnog jezika (što vodi semantičkom holizmu) i bez poznavanja individualne konstelacije značenja (što vodi jezičnom relativizmu).

Quine i Derrida odbacuju koncept ideje ili čistog označenog kao onoga što bi se tijekom komunikacije trebalo prenositi od jednog do drugog govornika posredstvom jezika.¹⁷ Ta "ideja ideje", "čisto značenje", "čisto označeno" ili "reprezentacija" (*Vorstellung*) ujedno je i temelj referencijalne teorije značenja.¹⁸ Quine negira postojanje "čistog znače-

¹⁴ Frege (1995), Soames (2010: 8–10), Macan (1996: 16–19).

¹⁵ Slično promišljanje pronalazimo i kod Benjamina L. Whorfa: "Taj dio značenja koji je u riječima, i koji bismo mogli nazvati 'referencijom', samo je relativno fiksiran. Referent riječi je u milosti rečenice i gramatičkih uzoraka unutar koji je nalazi" (1956: 259).

¹⁶ Geoffrey Bennington indirektno daje naslutiti kako bi Derridina teorija značenja čak mogla biti bliža Fregeu nego Saussureu (1993: 102).

¹⁷ Derrida (1988: 1, 8), Quine (1987b: 89).

¹⁸ Frege (1995: 170) koristi pojam predodžbe (*Vorstellung*), a tvrdnjom kako je predodžba subjektivna (1995: 171) anticipira Derridinu kritiku idealnog, nematerijalnog značenja koje bi se, posredstvom znaka, "neoštećeno" prenosilo tijekom komunikacije iz svijesti jedne u svijest druge osobe. Isto tvrdi i Donald Davidson (Braver 2007: 229).

nja”, odnosno “ideje ideje”¹⁹ koja bi funkcionirala kao direktan posrednik između inteligibilnih riječi i materijalnih stvari. Derrida tvrdi istu stvar kada negira koncept *eidosa* u Platonovoj i Husserlovoj teoriji značenja. Kroz povijest kanonizirane filozofije, istina se, tvrdi Derrida, povezivala sa sposobnošću pamćenja: “Pamćenje i istina ne mogu se razdvojiti. Kretanje *aletheiae* jest upotreba *mneme* u svakom pogledu” (Derrida 1981: 105). Kako pamćenje ima mimetičku strukturu, odnosno funkcionira kao *ponavljanje*, Derrida ističe vezu između istine i ponavljanja: “Istinito je ponovljeno; to je ono ponovljeno pri ponavljanju, prikazano i prisutno u reprezentaciji” (ibid. 111), odnosno: “Živo pamćenje ponavlja prisutnost *eidosa*, a istina je također mogućnost ponavljanja kroz prisjećanje” (ibid.). Ono što se ponavlja u istinitoj reprezentaciji jest *eidōs*, “lik inteligibilne vidljivosti” (ibid. 189). Taj lik ili forma istovremeno je prisutna i u realnoj zbilji i u jezičnoj reprezentaciji; to je ono što omogućuje identitet značenja: “*Eidōs* je ono što se uvijek može ponoviti kao *identično*” (ibid. 123). Za Derridu, *eidōs* je, poput *logosa*, logocentristički koncept nastao pomoću metafore pisanja. Objasnjavanjem njegove geneze, Derrida je pokušao ukloniti značenje kao atomarno referiranje iz svoje “gramatološke” filozofije jezika. Upravo to stajalište zauzima Davidson (Wheeler 2005: 569), te Quine kada kaže: “U znanosti nema mjesta za ideje” (Quine 1987b: 89).

Umjetno i neopravdano teorijsko polariziranje teorijâ značenja, na one koje jeziku odriču smislenost izvan nereferecijalnih iskaza i na one koje niječu bilo kakvu povezanost jezika sa stvarnošću, treba napustiti ili dekonstruirati. Oспорavanje referencijalnosti nije nagovještaj semantičkog solipsizma, kao što tvrde Michael Devitt i Kim Sterelny (“Odbacivanje referencije ujedno dovodi do stava da u lingvistici nema mjesta za pojam istine” [2002: 296]), iz jednostavnog razloga što se jezik sastoji od riječi i rečenica koje nisu u jednakom stupnju bliske sirovoj empirijskoj stvarnosti. Willard Quine stoga pomno argumentira kako možemo razumjeti riječi bez referencije (što je uobičajena svakodnevna praksa) upravo *preko* empirijski provjerenih riječi: “Ustvari, ‘jednorog’ i ‘Pegaz’ mogu biti potpuno dobri izrazi, dobro shvaćeni po tome što su njihovi konteksti dovoljno dobro povezani s osjetilnim podražajem ili s posredujućom teorijom, mada ne postoje jednorogi ni Pegazi” (1999: 269). Quineovim “semantičkim usponom” govornik se uspinje do onoga što Derrida naziva *différance*. Međutim, ta individualna konstelacija značenja nije identična kod svakog pojedinca, zbog čega svaka komunikacija i svaka interpretacija, nužno osuđena na odsutnost apsolutnog konsenzusa, omogućuje proliferaciju čitanja.

¹⁹ Guignon i Hiley (2003: 9), Quine (1987b: 27, 39).

U svojoj *Plavoj knjizi* Ludwig Wittgenstein decidirano odbacuje referencijalnu teoriju značenja (2009: 5). Kao glavnu manu on ističe redukcionizam referencijalizma: “Nemojmo si predočavati značenje kao neku tajanstvenu povezanost koju duh stvara između riječi i stvari, i da ta veza *sadržava* čitavu uporabu riječi kao što se za sjeme mora reći da *sadržava stablo*” (2009: 74). Apel za objašnjenjem *svih* načina uporabe jezika zaživio je u filozofiji običnog jezika i konvergentnim mjestima postmodernističke filozofije. Henry Staten (1984) pronalazi brojne sličnosti između Derride i Wittgensteina. Dok Wittgenstein osporava model jezika kao slike, Derrida napada logocentrističke teorije značenja. Niti jedan ne vjeruje u mentalnu reprezentaciju; Wittgenstein svodi “mentalnu sliku” na način upotrebe znaka (Staten 1984: 73, 86), a Derrida objašnjava *eidos* ili označeno kroz ponavljanje (*iterability*), koje je ne samo uvjet konstituiranja znaka nego i uvjet njegove priopćivosti (Derrida 1982: 315; 1988: 20). Kada Derrida tvrdi da istine ne bi bilo bez ponavljanja (1981: 168), odnosno da identitet znaka ovisi o mogućnosti njegova ponavljanja,²⁰ on inzistira na onoj intersubjektivnoj, kolektivnoj i povijesnoj dimenziji jezika koju Wittgenstein brani osporavanjem mogućnosti privatnog jezika.²¹

Derridina dekonstrukcija referencijalne teorije značenja (nazvana nepreciznom sintagmom “istina kao prisutnost”) organizirana je povijesnofilozofijski. On ne govori o referenciji otvoreno i problematski, nego dekonstruira zajednička mjesta prvenstveno Platonove, Aristotelove, Husserlove i Saussureove teorije značenja. Komentirajući Saussureov lingvistički strukturalizam, Derrida vezuje fenomen metafore uz pitanje *vrijednosti*, a ne isključivo označavanja (1982: 217). Značajna inspiracija za promišljanje jezika *onkraj* referencije dolazi i od Mallarméa (Derrida 1981: 173–286). Prihvaćajući Mallarméovo shvaćanje prema kojem tekst nije samo izraz ili reprezentacija istine (ibid. 262), Derrida napušta referencijalizam i ponekad neopravdano hiperbolizira autonomiju jezika: “Referent je uklonjen, ali ostala je referencija: ostalo je samo pisanje snova, neizmišljena fikcija, oponašanje bez imitacije, bez sličnosti s istinom, bez istinitosti ili lažnosti...” (ibid. 211). Međutim, on nipošto ne negira objektivno postojanje referenata (Derrida 1988: 136, 148). Činjenica ostaje da ne možemo sve rečenice objasniti kao preklapanje (*homioiosis*), te da analitički autori podjednako snažno ističu tu, austinovski rečeno, “praznu” dimenziju jezika.

²⁰ Derrida (1982: 318), Staten (1984: 53), Sonderegger (1997: 188).

²¹ Kripke (1982), Bloor (1997), Sonderegger (1997: 189), Bennington (1993: 163).

2. Semantički holizam

Semantički holizam nedvojbeno je sastavni dio mnogih teorija značenja u sklopu analitičke filozofije.²² Među najznačajnijim recentnijim zagovarateljima semantičkog holizma su Donald Davidson i Willard Van Orman Quine,²³ međutim, ideju o decentriranju značenja riječi i rečenica na širi jezični kontekst možemo pronaći već kod autora kao što su Gottlob Frege i Ludwig Wittgenstein: “Znak (rečenica) dobiva svoje značenje od sustava znakova, od jezika kojemu pripada. Grubo rečeno: razumijevanje rečenice znači razumijevanje jezika” (Wittgenstein 2009: 5). Kasni Wittgenstein zagovara semantički holizam (Macan 1996: 62–64), ali najveću zaslugu ipak treba pripisati Fregeu i njegovom razlikovanju smisla (*Sinn*) i referencije ili značenja (*Bedeutung*), koja je omogućila preusmjerenje pažnje s denotacijske upotrebe jezika na sam proces funkcioniranja jezika.²⁴ Donald Davidson radikalizira do kraja Fregeove postavke kada kaže: “Frege je rekao da riječ ima značenje samo u kontekstu rečenice; na isti način, mogao je dodati da rečenica, pa stoga i riječ, posjeduje značenje samo u kontekstu nekog određenog jezika” (1987: 91). Imajući na umu da, prema Derridi, nisu svi govornici određenog jezika isti u svojim jezičnim dispozicijama i znanju jezika, te da posljedično kontekst značenja uvijek treba tretirati kao idiolekt konkretnog pojedinca u ulozi interpretatora (*différance*), možemo reći da je Derrida zauzeo isti stav o značenju pojedinačne riječi ili rečenice.²⁵

Motiv Derridinog priklanjanja semantičkom holizmu ne leži samo u baštini strukturalističke doktrine. Derrida, poput Quinea, odbacuje osjetilni atomizam, a s njime i semantički atomizam, kada dekonstruira koncept *eidos*, koji u Platonovoj i Husserlovoj epistemologiji označava istovremeno i zbiljsku bit predmeta i individualnu mentalnu reprezentaciju (Derrida 1981: 166; 1973: 52–53, 107). Prema njemu, ne postoji “iskustvo čiste prisutnosti”, nego samo lanac razdvajajućih oznaka (Derrida 1982: 318). Mogućnost atomarnog podražaja negiraju Nietzsche (Bornedal 2010: 144) i Quine: “Eksperimenti pokazuju, kao i introspekcija, da ono što osjećamo ne dolazi u obliku osjetilnih elemenata, već bitno oblikovanih cjelina” (Quine 1973: 1). Napuštanjem osjetilnog i semantičkog atomizma, prisutnog u referencijalnoj teoriji značenja, Quine²⁶ se priklanja semantičkom

²² Stocker (2006: 61–62), Vallée (2010).

²³ Rorty (1979: 170, 302–303), Soames (2010: 46), Putnam (1996: 407).

²⁴ Dummett (1973: 81–203), Carl (1994).

²⁵ Derrida zapravo brani, svjesno ili nesvjesno, jednu varijantu Duhem–Quineove teze kada kaže da činjenice ne možemo odvojiti od teorijskog konteksta (1988: 148), s bitnom razlikom što govori o znanju pojedinačne osobe i svakodnevnom jeziku, a ne o znanstvenim teorijama.

²⁶ Mudemarie Clark ističe sličnosti Quineove i Nietzscheove teorije značenja kao srodne kritike korespondencijske teorije istine (1990: 34).

holizmu: “Moja je protivpretpostavka [...] da se naši iskazi o vanjskom svijetu suočavaju sa sudištem osjetilnog iskustva ne pojedinačno već jedino kao udruženo tijelo” (Quine 1987a: 82). Ovaj segment Gestalt psihologije rezultira epistemološkim antirealizmom i konstruktivizmom, i nije slučajnost da ga je moguće pronaći i u utjecajnoj lingvističkoj teoriji Benjamina Lee Whorfa (Whorf 1956: 163).

Quineov semantički holizam moguće je prepoznati u tekstu “Dvije dogme empirizma” (1987a); budući da pojedina rečenica nema značenje sama po sebi, ne mogu postojati niti analitičke rečenice.²⁷ Quine time osporava dogmu logičkog pozitivizma o *redukcionizmu*. Sličnu tezu možemo pronaći kod Georgea Lakoffa i Marka Johnsen. Oni napuštaju ideju o semantičkim atomima ili temeljnim pojmovima jednostavne referencije na koje bi se mogle svesti sve kompleksne jezične tvorbe (2003: 70), te nude operacionalizaciju postavki semantičkog holizma u kontekstu kognitivne znanosti, a time indirektno i mogućnost empirijske provjere vrlo sofisticirane i dvojbene teorije značenja Jacquesa Derride. Za Derridu, istina ovisi o kontekstu značenja – *différance*; za Quinea, istina ovisi o “pozadinskom jeziku” (1969: 49). Prema Lakoffu i Johnsen, “...istina ovisi o pojmovnom sistemu koji je najvećim dijelom određen metaforom” (Lakoff i Johnsen 2003: 160). Odnosno, “Istina je stoga funkcija našeg pojmovnog sistema” (ibid. 180). Lakoff i Johnsen daju primat “pojmovnom sistemu”, koji možemo smatrati neurološkim utjelovljenjem Derridine *différance*, na isti način na koji su Frege i Heidegger davali primat smislu nad referencijom (Fultner 2005).

Prema Derridi, značenje znaka formira se ponavljanjem. No, svako ponavljanje događa se u drugačijem kontekstu i modificira značenje.²⁸ Zbog te mogućnosti “citiranja”, veze znaka s njegovim prvim kontekstom ojačane su ili oslabljene nakon ponavljanja u drugom kontekstu. Kako bi razjasnio čudnovatu egzistenciju značenja, Derrida poseže za metaforom sjemena: “Pojam, najmanji element, razvija se dijeljenjem, pripajanjem, množenjem. To je sjeme, a ne apsolutni pojam” (Derrida 1981: 304). Ova organska metafora upućuje na proliferaciju značenja, na kontinuirani proces uspostavljanja novih veza između pojmova. S obzirom na to da Hegel također koristi organske metafore,²⁹ Derrida inspiraciju za svoj semantički holizam crpi iz Hegelove holističke ontologije apsoluta.³⁰ Identitet

²⁷ Lycan (2008: 98), Glock (2003: 78, 141).

²⁸ Derrida (1988: 40), Bennington (1993: 66).

²⁹ Metafora biljke u *Fenomenologiji duha* ilustrira sklad isključujućih momenata cvijeta, popoljka i zrele biljke, na kojem analogno počiva i apsolut kao cjelina naizgled suprotstavljenih partikularnosti (2000: 4).

³⁰ Derrida (1982: 69–108), Chaffin (1989).

bića u Hegelovoj ontologiji stoji u relaciji spram čitave zbilje, u odnosu na sva ostala bića, bez obzira na njihovu vremensku pozicioniranost; identitet znaka kod Derride stoji u relaciji spram čitave strukture jezika, odnosno, u relaciji sa svim prošlim, sadašnjim, pa čak i budućim značenjima. John Sturrock koncizno izražava strukturalističko shvaćanje jezika, koje uvelike podsjeća na spomenute Quineove stavove: “Trebali bismo o jeziku razmišljati kao o sustavu koji kao cjelina prijanja uz realnost, a ne u svojim zasebnim elementima” (2003: 38). Derridin poststrukturalizam ide korak dalje, pa napušta lingvistički egalitarizam između članova iste jezične zajednice i uvodi pojam *différance* kojim, među ostalim, objašnjava individualnu konstelaciju značenja ili osobni idiolekt, ali ova strukturalna, relacijska narav jezika ipak ostaje prisutna. Ono što Quine naziva “mrežom vjerovanja”, na kojoj počivaju epistemološki i semantički holizam, Derrida naziva *différance*.

Prema Derridi, strukturalistički koncept *znaka* je “...zadržao metafizičke pretpostavke nekompatibilne sa pojavom *différance*” (1982: 15). Kada negira Saussureov model znaka, sastavljenog od označitelja i označenog (čistog mentalnog značenja koje uvelike odgovara Platonovom *eidosu*), Derrida vrši kritiku semantičkog atomizma (Bradley 2008: 71–72). Pored toga, znak je kao “...odgođena prisutnost” (Derrida 1982: 9), ili re-prezentacija, kontradiktoran. Znak je u rečenici zamjena za realne predmete u realnosti: “Znak reprezentira prisutnost u njezinoj odsutnosti” (ibid. 9), što je problematično ne samo zbog protuslovlja i onih aspekata zbilje koji nemaju status samostalnih stvari ili objekta (svojstva, radnje, procesi i sl.), nego i zbog onih nereferencijalnih tipova riječi (čestice, veznici, uzvici i sl.). Uz to, značenje pojedinačnog znaka kontinuirano se mijenja upotrebom, budući da Derrida niječe mogućnost striktnog razlikovanja strukture jezika (*langue*) i individualnog čina upotrebe jezika (*parole*).³¹ Ono što je lucidno primijetio Bjørn Ramberg u Davidsonovoj filozofiji jezika (Ramberg 1989: 2) vrši i Derrida: obojica opovrgavaju *reificirano* shvaćanje jezika, koje se uvelike oslanja na referencijalnu teoriju značenja i model znaka kao atomarne referencije. Alternativu predstavlja semantički holizam, koji u analitičkom taboru brane Michael Dummett, sa svojim semantičkim molekularizmom (1993: 1–33, 34–93), i Donald Davidson (2006: 150), među ostalim, tezom kako je mentalno organizirano holistički, decentriranjem referencije singularnog termina na “strukturalni opis” (2000: 55–56), prihvaćanjem Quineove teze o neistraživosti referencije (ibid. 276)³² i Quineove “ontološke relativnosti” kao “relativnosti

³¹ Derrida (1982: 15), Bennington (1993: 58–60).

³² Semantički holizam, impliciran u tezi o neistraživosti referencije (*inscrutability of reference*), postaje očit kada se odmaknemo od problema prijevoda i primijenimo je na vlastiti jezik (Quine 1969: 48).

referencije” (ibid. 277), a indirektno i principom milosrđa koje implicira konzistentnost vjerovanja (2006: 116, 207).³³ Također, nemojmo zaboraviti Paula Feyerabenda (1987; 1999), prema kojem znanstvene činjenice nikada ne stoje samostalno, nego uvijek unutar odgovarajuće znanstvene teorije.

Važno je primijetiti kako osporavanje referencijalizma nije nužno vezano uz negaciju svijeta nezavisnog od uma. Drugačije rečeno: referencijalizam nije jedina teorija prema kojoj vanjska stvarnost postoji neovisno od uma. Isto kao što teorija govornih činova ne negira referencijalne iskaze (*konstative*), premda zadaje jak udarac referencijalnoj teoriji značenja (Searle 1976: 72–96), tako i postmodernistički model jezika reducira deskriptivne iskaze na samo jedan aspekt jezične prakse. Najveći dio jezika otpada na iskaze koji nemaju referencijalnu funkciju, ali su smisleni i utječu na govornikovo shvaćanje svijeta, što otvara temu antirealizma. Kakva je uloga jezika u smjeni epistemološkog realizma antirealizmom i konstruktivizmom kod filozofijâ jezičnog zaokreta?

3. Od realizma do antirealizma

Budući da jezični zaokret zahtijeva rekonceptualizaciju ne samo lingvistike, već i epistemologije (Allen 2007), on rezultira napuštanjem realističke paradigme i uspostavom antirealizma. Treće svojstvo postmodernističkog modela jezika jest epistemološki antirealizam ili konstruktivizam. Zbog određenih terminoloških nedorečenosti i nepreciznosti, oba pojma treba odrediti, prvenstveno kako bi se izbjeglo banalno shvaćanje prema kojem je konstruktivizam doslovno “stvaranje svijeta” (Devitt i Sterelny 2002: 277). Izricanje rečenice “Ribe su narančaste” neće promijeniti boju svih riba u morima, ali izricanje rečenice “Priznajem krivnju” može bitno promijeniti sudbinu govornika. Devitt i Sterelny definiraju realizam kao teoriju prema kojoj vanjska stvarnost postoji objektivno, neovisno o našem umu, dok bi prema antirealistima stvarnost trebala biti doslovno proizvod uma, svijesti i iskaza (ibid. 261–263). To je loša i neopravdana distinkcija. Realizam treba definirati kao mogućnost *potpunog* shvaćanja stvarnosti, a antirealizam kao parcijalno shvaćanje stvarnosti (Sorić 2010: 19–32), te zanemariti zbunjujući kantovski pojam “konstituiranja”.

U tom slučaju, epistemološki realizam – ili eksternalizam (Putnam 1981: 49–74) – pretpostavlja metafizički entitet tradicionalno nazvan *logosom*, u temelju čitave stvarnosti, koji omogućuje protok informacija

³³ Valja imati na umu da Davidson ipak zadržava određenu rezervu prema krajnjim zaključcima Whorfa, Kuhna, Quinea i Feyerabenda po pitanju pojmovne sheme (2006: 196–208), odnosno onome što naziva “trećom dogmom empirizma”, te tako izbjegava poziciju jakog konceptualnog relativizma.

(bîti) od vanjskog predmeta spoznaje do unutrašnjeg aparata spoznaje. I premda verbalni, odnosno pisani, znakovi variraju, unutrašnje impresije vanjskih objekata uvijek su identične. O tome govori Aristotel na početku spisa *O tumačenju*:

Ono [što je dano] u izričaju jesu znamenja dojmova u duši, a zapisi [su znamenja onoga što je dano] u izričaju. Kao što ni pismena [tj. slova i pisma] nisu u svih [naroda] istovjetna, tako nisu ni izričaji istovjetni. Međutim, to [oboje] znaci su prvotnih, no u svih [ljudi] istovjetnih dojmova duše, a istovjetne su već i činjenice čije su nalike ti [dojmovi].³⁴

Hegel na sličan način daje primat unutrašnjoj impresiji nad simboličkom artikulacijom: “Jezik [govor] se sastoji od vanjskih znakova i glasova, kojima čovjek izražava ono što misli, čuvstvuje ili osjeća. Jezik [govor] se sastoji od *riječi* koje nisu ništa drugo nego znaci misli” (Hegel 1985: 24). Prema paradigmi epistemološkog realizma, misao je samo lokalna pojava sveprisutnog logosa, kvalitativno identična s njime:

Mora se uvijek ponovno naglasiti da mišljenje nikada ne stoji na jednoj strani, a bitak na drugoj, i da zatim oboje osim toga stoje u nekom odnosu, već obratno, na temelju bitne zajedničke pripadnosti bitka i mišljenja omogućeno je, tj. dato je da je mišljenje kao takvo otvoreno odnošenje k bitku kao bitku. (Gretić 1989: 228).

To je model epistemološkog realizma utemeljenog na logocentričkoj metafizici. Dakle, presudna karakteristika epistemološkog realizma nije postuliranje objekata neovisnih o čovjekovoj spoznaji, nego uvjerenje o potpunosti *inteligibilnosti* bitka.

Derrida problematizira Platonovo shvaćanje *mimesisa* kao onog što duplicira, vjerodostojno ili nevjerodostojno, *logos*, i time omogućuje istinu (Derrida 1981: 187, 193; 1982: 237, 238). Zahtijevajući nadilaženje *mimesisa*, Derrida nudi drugačiji model, ne samo jezika, nego i spoznaje. Postmodernistički antirealizam, nasuprot realizmu, negiranjem ideje *logosa* kao neopravdane metafore (Derrida 1976; 1981) odbacuje mogućnost *totalne* spoznaje bitka. Međutim, antirealizam ne označava apsolutnu nemogućnost bilo kakve spoznaje, ili pak ontološku ovisnost predmeta spoznaje o procesu spoznavanja,³⁵ nego ograničenost i uvjetovanost spo-

³⁴ Aristotel (1989: 2). Podsjetimo se: Frege tvrdi suprotno, kada kaže da su predodžbe subjektivne (1995:171).

³⁵ Zaista karikaturalno i krajnje naivno određenje antirealizma nude Michael Devitt i Kim Sterelny, kada antirealizmu pripisuju stav prema kojem kognitivni procesi mogu doslovno producirati, u ontološkom smislu *stvoriti*, biće, u njegovoj konkretnoj egzistenciji: “Njihov govor o nametanju treba biti samo metafora; ideja da svojim jezikom ili teorijama doslovno stvaramo zvijezde i dinosaure u suprotnosti je sa zdravim razumom.” (2002: 287). Lee Braver pristupa čitavom problemu puno pedantnije, te rasčlanjuje reali-

znaje. Jedan od faktora koji mogu uvjetovati spoznaju, prema fundamentalnim pretpostavkama postmodernističke filozofije, jest i jezik. Ovakvo shvaćanje odnosa jezika i spoznaje Derrida preuzima od Nietzschea.

U kratkom spisu *O istini i laži u izvanmoralnom smislu* Friedrich Nietzsche kao preteča postmodernizma brani klasično kantovsko stajalište: “Stvari ne možemo misliti onakvima kakve one jesu...” (1999: 35). No, za razliku od Kantovih transcendentálnih ograničenja spoznaje, nova barijera postaje neprecizni osjetilni sustav, koji propušta samo *segmente* vanjske stvarnosti,³⁶ te jezik, koji dodatno simplificira i iskrivljuje sirove osjetilne impulse,³⁷ kako za Nietzschea, tako i za njegove poststrukturalističke misaone nasljednike: “Nikad nam osnovno označeno, značenje označena bića, a još manje stvar sama neće biti dana neposredno, izvan znaka ili izvan igre” (Derrida 1976: 344). Ovu tezu jezičnog antirealizma, prisutnu kod autora kao što su Nietzsche, rani Heidegger, kasni Wittgenstein, Derrida, Foucault, Baudrillard, Whorf, Quine, i primjerice Davidson, Nenad Mišćević je artikulirao ovim riječima, “...svako ljudsko odnošenje spram stvari uvijek je već posredovanje znakom odnosno jezikom” (1981: 182). Način našeg shvaćanja stvarnosti uvjetovan je jezikom; spoznaja nikada nije čista, konačna ili u potpunosti pouzdana, prvenstveno zato što je jezik mijenja, ali i zbog mogućnosti mnogostrukih opisa identičnog fenomena. S jedne strane, jezični antirealizam predstavlja relativno plauzibilnu teoriju značenja kada je u pitanju zdravorazumsko rezoniranje. Zamislimo primjer jedne kuće. Osoba A, koja je odrasla u njoj i uz nju vezuje brojne uspomene, riječima “Moj dom” referira na isti realni objekt kao i prodavač nekretnina kada kaže “Nekretnina F84-C”. Međutim, iskaz “Moj dom” i “Nekretnina F84-C”, premda referiraju na identičan objekt, bitno se razlikuju ne samo u pozicioniranju govornika spram kuće, nego i u mentalnim predodžbama ili asocijacijama koje idu uz izraze neosporno identične denotacije.

S druge strane, postmodernistička misao primjenjuje jezični antirealizam i na područje znanstvene spoznaje, zbog čega su ideje filozofa znanosti Thomasa Kuhna izrazito dobro primljene, a njegov koncept *paradigme* sačinjava neizbježan dio postmodernističkog diskursa. Jedna od važnijih stavki njegovog shvaćanja znanosti, u kontekstu ovog članka i antirea-

zam na pet zasebnih elemenata (2007: 13–32), da bi u ostatku impozantne studije *A Thing of This World* ponudio puno vjerodostojniji prikaz antirealizma, kako u analitičkoj, tako i u kontinentalnoj filozofiji. Također, Peter Boredal (2010) u svojoj studiji o Nietzscheu pomno izvodi Nietzscheovu antirealističku i konstruktivističku epistemologiju, koja nipošto ne niječe postojanje i neovisnost vanjskog svijeta od čovjeka, ali ograničava njegove perceptivne i semantičke sposobnosti (Boredal 2010: 348–359; Clark 1990).

³⁶ Boredal (2010: 128–145), Clark (1991: 83).

³⁷ Boredal (2010: 274–281), Clark (1990: 121, 137).

lizma, jest ona o lociranju istinitosti paradigme u njezinoj snazi spram ostalih paradigmi:

[...] čin prosudbe koji vodi znanstvenike do toga da odbace neku prethodno prihvaćenu teoriju nikad [se] ne zasniva samo na uspoređivanju te teorije sa svijetom. Odluka da se neka paradigma odbaci uvijek je istodobno i odluka da se prihvati druga, a prosuđivanje koje vodi k toj odluci uključuje usporedbu obje paradigme s prirodom, kao i međusobno. (Kuhn 1999: 89).

Sličnu tezu zagovara i Paul Feyerabend, pri čemu govori o “teoriji”, što odgovara Kuhnovoj “paradigmi”: “Svaka znanost sadrži teorije koje su nedosljedne kako činjenicama, tako i drugim teorijama i koje otkrivaju protuslovlje kad se potanko analiziraju” (1987: 252). Isto kao što ne postoji direktna, jednosmjerna i atomarna referencija znaka na referent, tako ne postoji niti jednostavno preklapanje izvjesne paradigme i stvarnosti; “objektivne” činjenice su nepojmljive bez teorije koja ih ujedinjuje i tumači specifičnim jezikom (Rorty 1979: 322–333). Svaka paradigma mora neprestano polagati račun konkurentskim sustavima objašnjenja, čime se zapliće u kompleksnu mrežu odnosa koju Derrida naziva *différance*. Ako zanemarimo ponekad prenaplašene razlike između Derridinog i Quineovog shvaćanja filozofije, kao što to sugerira David Golumbia (1999), primijetiti ćemo da Quine, u svojem projektu naturalizirane filozofije, znanosti i znanstvenim teorijama pristupa tipično kuhnovski: “...naše shvaćanje toga što ti predmeti *jesu* uglavnom je istovjetno našem vladanju onim što teorija o njima kaže” (Quine 1999: 19). Paradigma ili teorija je onaj kognitivni obrazac koji regulira spoznaju u znanosti, na isti način na koji svakodnevni jezik sa svojim metaforama, metonimijama, tropima i figurama regulira svakodnevnu percepciju svijeta. Obje vrste spoznaje podložne su kontinuiranom preispitivanju i reispisivanju, a taj načelni nedostatak bilo kakve apsolutno pouzdane spoznaje najbolje ilustrira antifundacionalistička metafora broda Otta Neuratha, broda koji se mora popraviti na otvorenom moru, bez pristajanja u luku.

Možda najbolji primjer problematičnosti upotrebe jezika u znanosti predstavlja kvantna teorija, čiji se principi ne mogu ilustrirati jednostavnim analogijama sa svakodnevnim iskustvom: “Ali najteži problem s obzirom na upotrebu jezika postavljen je kvantnom teorijom. Ovdje prije svega ne postoji nikakav putokaz koji nam dopušta da matematičke simbole povežemo s pojmovima običnog jezika” (Heisenberg 1997: 143). U kvantnoj teoriji, njezinim filozofskim implikacijama i polisemiji njezinih interpretacija trebamo vidjeti argument osporavanja jedne od temeljnih pretpostavki realističke epistemologije, a to je ona o mogućnosti potpune i jedinstvene jezične artikulacije svih aspekata stvarnosti (Norris 2000).

Prema epistemološkom antirealizmu i popratnom jezičnom relativizmu postmodernističke filozofije, nije svaka regija bitka podložna bilo

kakvom diskurzivnom opisu, niti je svaki govornik kompetentan za deskripciju svih pojava. Jezični relativizam postmodernizma tako implicira epistemološki relativizam, odnosno ono što Nietzsche naziva *perspektivizmom*, a primjerice Michael Devitt i Kim Sterelny “lokalnim shvaćanjem stvarnosti”: “Za njih jezik nije neutralni medij komunikacije i misli; on nije forma u koju se može staviti bilo koji sadržaj. Oni, naprotiv, pretpostavljaju da govoriti određeni jezik znači prihvatiti lokalno shvaćanje stvarnosti” (2002: 248). Dakle, razlika u govoru istovremeno je i razlika u shvaćanju ili razumijevanju stvarnosti. Jedan od autora analitičke filozofije koji dijeli takvo shvaćanje jest Nelson Goodman. U knjizi *Načini svjetotvorstva* Nelson Goodman izlaže tipičnu poziciju epistemološkog antirealizma, premda je naziva “radikalnim relativizmom” (2008: 89), te tematizira kako spoznaja ovisi o samom spoznajnom subjektu, što je temeljna odrednica i postmodernističke rekonceptualizacije jezika. Autori srodnih stavova su Willard Quine, Michael Dummett i Hilary Putnam.³⁸ Quineovo i Dummettovo (Dummett 1993: 1–33, 34–93, 462–478) shvaćanje jezika, kao i Putnamov internalistički realizam (Putnam 1975; 1981; 1983; 1988: 107–120), impliciraju ono što sam nazvao epistemološkim antirealizmom.

Jedan od problema realističke epistemologije i odgovarajuće teorije značenja jest i vrijeme. Realizam kao finalan opis stvarnosti ne može integrirati nove spoznaje, a velik problem mu predstavlja i mnoštvo gramatičkih vremena iz prirodnog jezika. Svaki glagol, pored konkretne radnje, stanja i zbivanja, nužno opisuje i *vrijeme* događanja, te usložnjava prirodni jezik (Quine 1999: 187). Kako objasniti uspješnu komunikaciju rečenica koje referiraju na nepostojeća bića, (precizno gledajući) nisu istinite, ili nemaju smisla kada se doslovno shvate? Najbanalnije rečenice poput “Jučer sam plivao u rijeci”, “Stići ću na vrijeme” ili “Gledam televiziju” osporavaju realizam. Problem vremenske preciznosti (a time istovremeno i istinitosti) primjećuje Wittgenstein kada tvrdi kako jezik izražava samo “grubu približnost” (2009: 81). S obzirom na uvriježeni diskurs kanonizirane filozofije, možemo reći kako je najomiljenije glagolsko vrijeme logocentrizma *present*; on je prisutan, ne zato što opisuje aktualni trenutak, nego vječnu i nepromjenjivu strukturu bitka, identičnu u svakom trenutku, pa tako i u trenutku izricanja konkretnog iskaza. Presentom se opisuje, kao što Platon kaže, ono sebi identično, besmrtno i nepromjenjivo (*Država* 585c). Referencija tada, ali *samo* tada, funkcionira savršeno. Upravo o tome govori Nietzsche: “...definirati se može samo ono što nema povijesti...” (2004: 85). Čim ozbiljno prihvatimo vrijeme kao ontološku činjenicu, nastaje erupcija epistemoloških i jezičnih problema. O tome

³⁸ Loux (2010: 292–330), Braver (2007: 6).

govori Paul Feyerabend, pokušavajući integrirati vrijeme u znanstvenu metodologiju: “Prevladavajuća tendencija u metodološkim raspravama je da se problemima spoznaje prilazi, tako reći, *sub specie aeternitatis*. Iskazi se uspoređuju, a da se ne uzima u obzir njihova povijest, niti da bi mogli pripadati različitim povijesnim slojevima” (1987: 136). Logocentizam te probleme uspijeva zauzdati petrifikacijom stvarnosti, odnosno konstrukcijom statične onostranosti. Međutim, odbacivanje metafizike, pokušaj objašnjenja svih načina upotrebe jezika i uvažavanje običnih, svakodnevnih fenomena kao filozofijski relevantnih tema direktno vodi u antirealizam.

Jezični zaokret, kako postmodernistički, tako i analitički, u epistemološkom smislu rezultira antirealizmom: jezik uvjetuje naše shvaćanje stvarnosti. Jedan od najpoznatijih jezičnih relativista to je izrazio ovim riječima: “...jezik stvara organizaciju iskustva” (Whorf (1956: 55). Svako ljudsko odnošenje spram stvarnosti posredovano je jezikom. Martin Heidegger na tom tragu kaže: “...jer riječi i jezik nisu neke ljuške u koje se pakuju stvari samo radi usmenog i pismenog općenja. U riječi, u jeziku postaju, i jesu tek, stvari” (1976: 32). Ako istinu shvatimo korespondencijski, onda istina ne postoji, jer svaki iskaz zahtijeva odgovarajući kontekst (jezik ili diskurs) u kojem može važiti kao istinit ili neistinit. Ali može li se reći za ovaj ili onaj jezik da je istinitiji od ostalih? Ili je posrijedi specifičan, jedan od mnogih, pogleda na zbilju? Na takvu usporedbu različitih jezika apelira Nietzsche kada kaže: “Različiti jezici stavljeni jedan kraj drugog pokazuju da se kod riječi nikad ne radi o istini, nikad o adekvatnom izrazu” (1999: 10). Prema postmodernističkom antirealizmu, jednostavna korespondencija kakvoj teži epistemološki realizam ne postoji. Spoznajni subjekt je puno aktivniji entitet nego što bi mu to logocentrička filozofija priznala, a presudnu ulogu u konstrukciji spoznaje ima jezik: “Ovo mi je predstavljalo a i nadalje mi predstavlja najveću muku: uvidjeti da je neizrecivo važnije *kako se stvari nazivaju*, nego što one jesu” (Nietzsche 2003: 64). Način na koji se odnosimo spram stvarnosti uvelike je određen subjektivnom definicijom stvarnosti. To ne znači da vanjska, objektivna stvarnost ne postoji ili da je možemo mijenjati jednostavnim jezičnim promjenama, već da ljudska spoznaja ima granice ocrtane jezičnim gabaritima i odgovarajućom akumulacijom subjektivnog iskustva. Prema postmodernističkom modelu jezika, promjena u jeziku može dovesti do novih spoznaja.

4. Metafora

Problem metafore možda je najbolje područje za objašnjenje antirealističke epistemologije omogućene jezičnim zaokretom (Rorty 1991: 12–13). Teoriji metafore Georga Lakoffa treba pristupiti kao operacionalizaciji

apstraktnih postavki epistemološkog antirealizma na empirijski provjerljive i opovrgljive hipoteze o funkcioniranju ljudske spoznaje i utjecaju jezika na misao. Kako metafora nije samo *pasivna* artikulacija objektivno postojećih sličnosti, već *aktivno* uspostavljanje novih sličnosti (Lakoff i Johnsen 2003: 155), analiza metafore predstavlja najbolji ulaz u konstruktivističku epistemologiju. Iako je u pitanju empirijski orijentirana teorija, bliska kognitivnoj znanosti i kognitivnoj lingvistici, njezini uvidi su izrazito relevantni i primjenjivi u filozofiji jezika, pogotovo zato što Lakoff i Johnsen priznaju direktan utjecaj kasnog Wittgensteina na formiranje vlastite teorije (ibid. 183).

Derrida u svojem povijesnofilozofijskom pristupu dekonstruira epistemološki realizam razotkrivajući njegov temelj u platonističkoj metafori pisanja po vosku duše ili uma (1981: 149). Uvjet metafore, prema Aristotelu, jest objektivna sličnost, ali te sličnosti nema bez *mimesisa* (Derrida 1982: 237). No, umjesto ovog određenja metafore kao “efekta *mimesisa*” (ibid. 238), Derrida predlaže *produktivističko* shvaćanje metafore, poput Lakoffa. On prihvaća razlikovanje jezika u cjelini i vanjske stvarnosti, no, inspiriran Mallarméom, ukida referencijalni, reprezentacijski, mimetički ili imitacijski odnos između tih dviju sfera: “Mallarmé tako čuva diferencijalnu strukturu imitacije ili *mimesisa*, ali bez njezine platonističke ili metafizičke interpretacije, koja implicira da je imitira bitak nečeg postojećeg” (1981: 206). U duhu Nietzscheovog određenja istine kao “vojske metafora, metonimija i antropomorfizama” (Nietzsche 1999: 12), metafora tako postaje princip kontinuirane reorganizacije osobnog idiolekta (*différance*), te uvjetuje našu percepciju, spoznaju, komunikaciju i interakciju s drugima. Lakoff i Johnsen odaju jednak značaj metafori: “...metafora dominira svakodnevnim životom, ne samo u jeziku, nego i u mišljenju i ponašanju. Naš uobičajeni pojmovni sistem, kroz koji mislimo i djelujemo, u svojoj je osnovi metaforičan” (2003: 4).

5. Zaključak

Pozicioniranje Derridine filozofije jezika i teorije značenja u analitičku tradiciju može biti iznimno korisno i inspirativno za obje strane. Pripadnici obiju paradigmi, kako postmodernističke, tako i analitičke, mogu razjasniti i ojačati vlastite koncepcije jezika ako uvažavaju uvide suprotnih strana. Cijena koju za to treba platiti jest napuštanje ideje o radikalnoj razdvojenosti ovih dvaju pravaca filozofije jezika. Pored ovdje tematizirane kritike referencijalne teorije značenja, te obrane semantičkog holizma i epistemološkog antirealizma, između njih postoje mnoge druge sličnosti čija eksplikacija uvelike nadilazi obujam ovog članka. Analitički autori, a pogotovo oni bliski teoriji govornih činova, uvažavaju društvenu

stranu jezika, koja je problematizirana i u postmodernističkoj teoriji značenja (Prado 2006). Ova “sociologizacija” jezika često implicira i “politizaciju”, prema kojoj su jezične i društvene promjene u bliskoj korelaciji. Filozofske paradigme obilježene jezičnim zaokretom sklone su zagovaranju dominacije označitelja nad označenim, odnosno redukciji mentalnog na jezičnu upotrebu, te isticanju hermeneutičkog antiesencijalizma i višestrukih interpretacija identičnog fenomena. One napuštaju pretpostavku o identičnim jezičnim dispozicijama pripadnika određene jezične zajednice, naglašavaju autonomiju jezika i uvažavaju prirodni jezik kao relevantnu filozofsku temu. Svi ovi pristupi jeziku, usprkos svojoj kontraintuitivnosti, nerasprostranjenosti ili ezoteričnosti, mogu poslužiti kao korisna inspiracija za empirijska istraživanja suvremene kognitivne znanosti i u njima potražiti konačnu potvrdu ili osporavanje, na način na koji to ilustrira Guy Deutscher (2010). Djelomično objašnjenje njihovih kompatibilnosti, sličnosti i konvergencija leži u čvorišnom ishodištu – filozofiji Immanuela Kanta.³⁹

Ono što Derrida naziva tragom (*ikhnos*) u analitičkoj se misli može podvesti pod *uzrok* unutar uzrokovnih ili kauzalnih teorija značenja (s bitnom naznakom kako uzrok ili trag nije samo posljedica osjetilne impresije, nego i drugih znakova), zbog čega postmodernističku teoriju značenja možemo smatrati jednom varijantom kauzalnih teorija značenja.

Ovaj članak pokušao je pokazati kako Jacques Derrida zagovara iste stavove kao i brojni autori analitičke orijentacije: jezik se sastoji i od rečenica koje nije moguće klasificirati u dihotomiju istinito/lažno, a svaki naizgled atomarni odnos referencije između elementa jezika i objekta simbolizacije pretpostavlja široku mrežu jezičnog konteksta. Usprkos tome što je Derridin pristup jeziku izložen kao komentar na modele jezika i teorije značenja kroz povijest filozofije, dok analitički autori preferiraju linearno, problematsko, formalizirano i oprimjereno argumentiranje, pogrešno je predstavljati ih kao potpuno razdvojene i isključujuće pravce filozofije jezika. Sličnosti nedvojbeno postoje, a zadatak koji stoji pred sljedbenicima postmodernističke misli, kada je u pitanju fenomen jezika, sastoji se u integraciji vrlina analitičkog diskursa, kao što su jasnoća, preciznost, sistematičnost, sklonost primjerima i nedvosmisleno zauzimanje stava. S druge strane, analitička paradigma često zanemaruje povijest filozofije, a time ujedno i objašnjenje geneze aktualnih problema ili pak drevne koncepcije koje nisu samim time *a priori* pogrešne. Quineovo protestiranje protiv dodjele počasnog doktorata Derridi na Cambridgeu 1992. godine zapravo je marginalna anegdota koja manje govori o njihovim filozofijama, a više o strukturiranosti akademske zajednice prema neakademske faktorima i

³⁹ Rockmore (2005), Braver (2007).

klasičnom foucaultovsko-kuhnovskom problemu institucionalizacije kredibiliteta određenog autora. Također, Derridin spor sa Johnom Searleom o eventualnim logocentrističkim elementima Austinove ostavštine ne treba uzimati za ozbiljno; čak i letimičan pogled otkriva nam kako Derrida i Austin dijele mnogo više zajedničkog nego što bi se dalo zaključiti iz popularne rasprave. Osnovna lekcija jezičnog zaokreta dvadesetostoljetne filozofije jezika jest da filozofija često sama sebi neopravdano i nesvjesno stvara fiktivne probleme. Jedan od takvih problema je i hiperboliziranje jaza između analitičke i postmodernističke teorije značenja.

Literatura

- Allen, B. 2007. "Turning back the linguistic turn in the theory of knowledge", *Thesis Eleven* 89, 6–22.
- Aristotel 1989. *O tumačenju*, prev. J. Talanga (Zagreb: Latina et Graeca).
- . 2001. *Metafizika*, prev. T. Ladan (Zagreb: Signum, Medicinska naklada).
- Bennington, G. i J. Derrida 1993. *Jacques Derrida* (Chicago, London: The University of Chicago Press).
- Berezdivin, R. 1989. "Drawing: (an) affecting Nietzsche: with Derrida", u H. J. Silverman (ur.), *Derrida and Deconstruction* (London, New York: Routledge) 90–104.
- Berčić, B. 2002. *Filozofija Bečkog kruga* (Zagreb: KruZak).
- Bloor, D. 1997. *Wittgenstein, Rules and Institutions* (London, New York: Routledge).
- Bradley, A. 2008. *Derrida's Of Grammatology* (Edinburgh: Edinburgh University Press).
- Braver, L. 2007. *A Thing of This World: A History of Continental Antirealism* (Evanston: Northwestern University Press).
- Bornedal, P. 2010. *The Surface and the Abyss: Nietzsche as Philosopher of Mind and Knowledge* (Berlin, New York: Walter De Gruyter).
- Carl, W. 1994. *Frege's Theory of Sense and Reference: Its Origins and Scope* (Cambridge: Cambridge University Press).
- Chaffin, D. 1989. "Hegel, Derrida, and the Sign", u H. J. Silverman (ur.), *Derrida and Deconstruction* (London, New York: Routledge) 75–89.
- Clark, M. 1990. *Nietzsche on Truth and Philosophy* (Cambridge: Cambridge University Press).
- Davidson, D. 1987. "Istina i značenje", u N. Mišević i M. Potrč (ur.), *Kontekst i značenje* (Rijeka: Izdavački Centar Rijeka), 87–101.

- . 2000. *Istraživanja o istini i interpretaciji*, prev. K. Miladinov (Zagreb: Demetra).
- . 2006. *The Essential Davidson* (Oxford: Clarendon Press).
- Deetz, S. 2003. "Reclaiming the legacy of the linguistic turn", *Organization* 10, 421–429.
- Derrida, J. 1973. *Speech and Phenomena, and Other Essays on Husserl's Theory of Signs* (Evanston: Northwestern University Press).
- . 1976. *O gramatologiji*, prev. Lj. Šifler-Premec (Sarajevo: Veselin Masleša).
- . 1981. *Dissemination* (London: The Athlone Press).
- . 1982. *Margins of Philosophy* (Brighton: The Harvester Press).
- . 1987. *Of Spirit: Heidegger and the Question* (Chicago, London: The University of Chicago Press).
- . 1988. *Limited Inc* (Evanston: Northwestern University Press).
- . 1992. *Acts of Literature* (London, New York: Routledge).
- . 1995. *On the Name* (Stanford: Stanford University Press).
- . 1996. "Remarks on deconstruction and pragmatism", u M. Chantal (ur.), *Deconstrucion and Pragmatism* (London, New York: Routledge).
- Descartes, R. 1951. *Rasprava o metodi*, prev. N. Berus (Zagreb: Matica Hrvatska).
- Devitt, M. i K. Sterelny 2002. *Jezik i stvarnost: uvod u filozofiju jezika*, prev. B. Berčić (Zagreb: KruZak).
- Deutscher, G. 2010. *Through the Language Glass: Why the World Looks Different in Other Languages* (New York: Metropolitan Books).
- Dreyfus, H. L. 1991. *Being-in-the-World: A Commentary on Heidegger's Being and Time* (Cambridge, London: MIT Press).
- Dummett, M. 1973. *Frege: Philosophy of Language* (New York, Evanston, San Francisco, London: Harper & Row).
- . 1993. *The Seas of Language* (Oxford: Clarendon Press).
- . 1996. *Origins of Analytical Philosophy* (Cambridge: Harvard University Press).
- Feyerabend, P. 1987. *Protiv metode: skica jedne anarhističke teorije spoznaje*, prev. M. Suško (Sarajevo: Veselin Masleša).
- . 1999. *Knowledge, Science and Relativism: Philosophical Papers, Volume 3*. (Cambridge: Cambridge University Press).
- Frege, G. 1995. "O smislu i značenju", u *Osnove aritmetike i drugi spisi*, prev. F. Grgić i M. Hudoletnjak Grgić (Zagreb: KruZak), 167–194.

- Fuller, S. 2008. "Richard Rorty's philosophical legacy", *Philosophy and Social Sciences* 38, 121–132.
- Fultner, B. 2005. "Referentiality in Frege and Heidegger", *Philosophy and Social Criticism* 31, 37–52.
- Glendinning, S. 2004. "Language", u J. Reynolds i J. Roffe (ur.), *Understanding Derrida* (New York, London: Continuum), 5–12.
- . 2007. *In the Name of Phenomenology* (London, New York: Routledge).
- Glock, H.-J. 2003. *Quine and Davidson on Language, Thought and Reality* (Cambridge: Cambridge University Press).
- Golumbia, D. 1999. "Quine, Derrida, and the question of philosophy", *The Philosophical Forum* 30, 163–186.
- Goodman, N. 2008. *Načini svjetotvorstva*, prev. D. Lalović (Zagreb: Disput).
- Gretić, G. 1989. *Tradicija metafizike: rasprave iz povijesti filozofije* (Zagreb: Hrvatsko filozofsko društvo).
- Grgić, F. 1993. *Aristotel o istinitosti i lažnosti* (Zagreb: Hrvatsko filozofsko društvo).
- Harr, M. 1992. "The Play of Nietzsche in Derrida", u D. Wood (ur.) *Derrida: A Critical Reader* (Oxford: Blackwell), 52–71.
- Hegel, G. W. F. 1985. *Filozofijska propedeutika*, prev. V. Đaković (Beograd: Grafos).
- . 2000. *Fenomenologija duha*, prev. M. Kangrga (Zagreb: Naklada Ljevak).
- Heidegger, M. 1976. *Uvod u metafiziku* (Beograd: Vuk Karadžić).
- . 1996. *Kraj filozofije i zadaća mišljenja: rasprave i članci*, prev. J. Brkić (Zagreb: Naprijed).
- . 2000. *Prolegomena za povijest pojma vremena*, prev. B. Mikulić (Zagreb: Demetra).
- . 2009. *Na putu k jeziku*, prev. J. Brkić (Zagreb: AltaGAMA).
- Heisenberg, W. 1997. *Fizika i filozofija*, prev. S. Kutleša (Zagreb: KruZak).
- Jakobson, R. 2008. *O jeziku*, prev. D. Lalović (Zagreb: Disput).
- Jones, W. T., i R. J. Fogelin. 1997. *A History of Western Philosophy: The Twentieth Century to Quine and Derrida* (Fort Worth: Harcourt Brace College Publishers).
- Kant, I. 1984. *Kritika čistoga uma*, prev. V. D. Sonnenfeld (Zagreb: Nakladni zavod Matice Hrvatske).
- Katz, J. J. 1974. "The Philosophical relevance of linguistic theory", u J. Searle (ur.), *The Philosophy of Language* (Oxford: Oxford University Press), 101–120.

- Kearney, R. (ur.) 2005. *Twentieth-Century Continental Philosophy* (London, New York: Routledge).
- Kripke, S. A. 1982. *Wittgenstein on Rules and Private Language: An Elementary Exposition* (Cambridge: Harvard University Press).
- . 1997. *Imenovanje i nužnost*, prev. T. Ogrinšak (Zagreb: KruZak).
- Kuhn, T. S. 1999. *Struktura znanstvenih revolucija*, prev. M. Zelić (Zagreb: Hrvatsko sociološko društvo, Naklada Jesenski i Turk).
- Lakoff, G. i M. Johnsen. 2003. *Metaphors We Live By* (London, Chicago: The University of Chicago Press).
- Loux, M. 2010. *Metafizika: suvremen uvod*, prev. Z. Čuljak (Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Hrvatski studiji).
- Lycan, W. G. 2008. *Philosophy of Language: A Contemporary Introduction* (London, New York: Routledge).
- Macan, I. 1996. *Wittgensteinova teorija značenja* (Zagreb: Hrvatsko filozofsko društvo).
- Martin, R. M. 2010. "Meaning: overview of philosophical theories", u R. J. Stainton i A. Barber (ur.), *Concise Encyclopedia of Philosophy of Language and Linguistics* (Oxford: Elsevier), 433–434.
- Miščević, N. 1981. *Filozofija jezika* (Zagreb: Naprijed).
- Mulhall, S. 1996. *Routledge Philosophy Guidebook to Heidegger and Being and Time* (London, New York: Routledge).
- Nietzsche, F. 1999. *O istini i laži u izvanmoralnom smislu*, prev. D. Barbarić (Zagreb: Matica Hrvatska).
- . 2003. *Radosna znanost*, prev. D. Ljubimir (Zagreb: Demetra).
- . 2004. *Uz genealogiju morala*, prev. M. Kopic (Zagreb: AGM).
- Norris, C. 2000. *Quantum Theory and the Flight from Realism: Philosophical Responses to Quantum Mechanics* (London, New York: Routledge).
- Platon 1997. *Država*, prev. M. Kuzmić (Zagreb: Naklada Jurčić).
- Quine, W. V. O. 1969. *Ontological Relativity and Other Essays* (New York: Columbia University Press).
- . 1973. *Roots of Reference* (La Salle: Open Court).
- . 1987a. "Dvije dogme empirizma", u N. Miščević i M. Potrč (ur.), *Kontekst i značenje* (Rijeka: Izdavački Centar Rijeka), 69–85.
- . 1987b. *Quiddities: An Intermittently Philosophical Dictionary* (Cambridge: The Belknap Press of Harvard University Press).
- . 1999. *Riječ i predmet*, prev. V. Božičević (Zagreb: KruZak).

- Peternai Andrić, K. 2009. "Znak, značenje i vlastito ime: kontroverzna mjesta u Derridaovom diskurzu", *Filozofska istraživanja* 29, 525–541.
- Prado, C. G. 2006. *Searle and Foucault on Truth* (New York: Cambridge University Press).
- Putnam, H. 1975. *Mind, Language and Reality: Philosophical Papers, Volume 2* (Cambridge: Cambridge University Press).
- . 1981. *Reason, Truth and History* (Cambridge: Cambridge University Press).
- . 1983. *Realism and Reason: Philosophical Papers, Volume 3* (Cambridge: Cambridge University Press).
- . 1988. *Representation and Reality* (Cambridge: MIT Press).
- . 1996. *Words and Life* (London, Cambridge: Harvard University Press).
- Ramberg, B. 1989. *Donald Davidson's Philosophy of Language: An Introduction* (Oxford: Basil Blackwell).
- Rapaport, H. 1989. *Heidegger and Derrida: Reflections on Time and Language* (Lincoln, London: University of Nebraska Press).
- Rockmore, T. 2004. "On the structure of twentieth-century philosophy", *Meta-philosophy* 35, 466–478.
- . 2005. *On Constructivist Epistemology* (Lanham: Rowman and Littlefield).
- Rorty, R. 1979. *Philosophy and the Mirror of Nature* (Princeton: Princeton University Press).
- . 1991. *Essays on Heidegger and Others: Philosophical Papers Vol. 2.* (Cambridge: Cambridge University Press).
- . 1992. "Introduction: metaphilosophical difficulties of linguistic philosophy", u R. Rorty (ur.), *The Linguistic Turn: Essays in Philosophical Method* (Chicago, London: The University of Chicago Press).
- Saussure, F. 2000. *Tečaj opće lingvistike*, prev. V. Vinja (Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, ArTresor naklada).
- Searle, J. R. 1976. *Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language* (Cambridge: Cambridge University Press).
- Soames, S. 2010. *Philosophy of Language* (Princeton, Oxford: Princeton University Press).
- Sokal, A. 2002. "Fizičarev eksperiment s kulturalnim studijima", *Diskrepancija* 3, 91–94.
- Solomon, R. C. 2003. "Friedrich Nietzsche", u R. C. Solomon i D. Sherman (ur.), *The Blackwell Guide to Continental Philosophy* (Oxford: Blackwell Publishing), 90–111.
- Sonderegger, R. 1997. "A critique of pure meaning: Wittgenstein and Derrida", *European Journal of Philosophy* 5, 183–209.

- Sorić, M. 2010. *Koncepti postmodernističke filozofije* (Zadar: Vlastita naklada).
- Staten, H. 1984. *Wittgenstein and Derrida* (Lincoln: University of Nebraska Press).
- Stocker, B. 2006. *Routledge Philosophy Guidebook to Derrida on Deconstruction* (London, New York: Routledge).
- Sturrock, J. 2003. *Structuralism: Second Edition* (Oxford: Blackwell Publishing).
- Sullivan, A. 2010. "Reference: philosophical theories", u R. J. Stainton i A. Barber (ur.), *Concise Encyclopedia of Philosophy of Language and Linguistics* (Oxford: Elsevier), 637–644.
- Truong Rootham, M. M. 1996. "Wittgenstein's metaphysical use and Derrida's metaphysical appurtenance", *Philosophy and Social Criticism* 22, 27–46.
- Vallée, R. 2010. "Holism, semantic and epistemic", u R. J. Stainton i A. Barber (ur.), *Concise Encyclopedia of Philosophy of Language and Linguistics* (Oxford: Elsevier) 295–297.
- Wheeler, S. 2005. "Davidson as Derridean: analytic philosophy as deconstruction", *Cardozo Law Review* 27, 567–585.
- Whorf, B. L. 1956. *Language, Thought, and Reality: Selected Writings of Benjamin Lee Whorf* (Cambridge: Massachusetts Institute of Technology).
- Wittgenstein, L. 1998. *Filozofijska istraživanja*, prev. I. Mikecin (Zagreb: Nakladni zavod Globus).
- . 2009. *Plava i smeđa knjiga*, prev. I. Macan (Zagreb: Nakladni zavod Globus).